

CHỦ NGHĨA TƯ BẢN HIỆN ĐẠI

KHỦNG HOẢNG KINH TẾ VÀ ĐIỀU CHỈNH

LÊ BỘ LĨNH
Chủ biên

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

PGS.TS Lê Bộ Lĩnh (Chủ biên)

CHỦ NGHĨA TƯ BẢN HIỆN ĐẠI

KHỦNG HOẢNG KINH TẾ VÀ ĐIỀU CHỈNH

Chương III:

Một số khía cạnh khủng hoảng cơ cấu

113

Chương IV:

Khủng hoảng hệ thống tài chính tiền tệ quốc tế

185

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

Hà nội - 2002

Mục lục

	Trang
Lời mở đầu	7
Phần I:	
Tổng quan tư liệu	19
Chương I:	
Tổng luận các quan điểm tiếp cận trong nghiên cứu về khủng hoảng của CNTB	21
Phần II:	
Phân tích những hình thái và lĩnh vực biểu hiện chủ yếu của khủng hoảng	73
Chương II:	
Đặc điểm khủng hoảng chu kỳ của CNTB hiện đại	75
Chương III:	
Một số khía cạnh khủng hoảng cơ cấu	113
Chương IV:	
Khủng hoảng hệ thống tài chính tiền tệ quốc tế	185
Chương V:	
Cuộc khủng hoảng tài chính tiền tệ Châu Á	251

Phần III:

**Phân tích một số cuộc khủng hoảng của
CNTB hiện đại trong thập kỷ 90** 355

Chương VI:

**Khủng hoảng và suy thoái ở Nhật Bản những
năm 90** 357

Chương VII:

**Chủ nghĩa tư bản Châu Âu: những biểu hiện
khủng hoảng trong thập kỷ 90 và triển vọng** 441

Chương VIII:

**Hoa Kỳ thập kỷ 90: Những dấu hiệu suy
thoái kinh tế và những bất ổn về chính trị -
xã hội** 517

Chương IX:

**Ảnh hưởng toàn cầu của sự suy giảm kinh tế
Mỹ - Nhật, các giải pháp và triển vọng phục
hồi kinh tế thế giới** 583

Phần IV:

Đánh giá và kết luận 635

Chương X:

**Tác động của các cuộc khủng hoảng của
CNTB hiện đại và những vấn đề có ý nghĩa
đối với Việt Nam** 637

Thư mục và tài liệu tham khảo 685

MỞ ĐẦU

Khủng hoảng và điều chỉnh của chủ nghĩa tư bản không phải là đề tài mới mẻ mà đã được nghiên cứu khá nhiều trong các tài liệu về chủ nghĩa tư bản hiện đại cả ở phương Đông và phương Tây. Vấn đề này đã từng là trung tâm của các nghiên cứu về các hình thái kinh tế - xã hội và sự chuyển đổi của chúng trong điều kiện hiện đại, đặc biệt ở thời kỳ thế giới tồn tại hai hệ thống xã hội đối lập, chủ nghĩa xã hội xuất hiện và mở rộng trong những thập kỷ sau chiến tranh thế giới lần II. Chiến tranh lạnh kết thúc với nhiều hàm ý về sự thoái trào của chủ nghĩa xã hội và sự thắng thế của chủ nghĩa tư bản, những vấn đề về khủng hoảng của chủ nghĩa tư bản không còn được bàn luận nhiều nữa. Song, từ giữa những năm 90, đặc biệt là từ khi cuộc khủng hoảng tài chính - tiền tệ xảy ra ở châu Á, chủ đề về khủng hoảng lại chiếm một vị trí nổi bật trong các nghiên cứu kinh tế và xã hội. Đặc biệt, trong những thời điểm chuyển giao giữa hai thiên niên kỷ, chúng ta lại đang chứng kiến một loạt sự kiện gây chấn động toàn thế giới: trong lúc nền kinh tế Mỹ suy giảm tốc độ tăng trưởng và kinh tế

Nhật Bản chưa ra khỏi cuộc suy thoái kéo dài nhiều năm nay thì chủ nghĩa khủng bố và chiến tranh lại có nguy cơ làm sâu sắc thêm những vấn đề kinh tế và chính trị của thời đại.

Vấn đề đặt ra là, phải chăng chủ nghĩa tư bản lại lâm vào một thời kỳ khủng hoảng lớn, làm bộc lộ những giới hạn lịch sử trong quá trình phát triển của nó. Liệu chủ nghĩa tư bản có khả năng tiếp tục điều chỉnh để thích ứng với những biến đổi mới hay không và các cuộc khủng hoảng vừa qua có ảnh hưởng như thế nào đối với thế giới nói chung và chúng ta rút ra được những bài học hữu ích gì.

Đây quả là những vấn đề rất lớn cả về lý luận lẫn thực tiễn. Chúng ta cần trở lại những vấn đề lịch sử, những nghiên cứu trước đây về khủng hoảng của chủ nghĩa tư bản. Nhưng, chúng ta không thể chỉ dựa vào lịch sử để lý giải hiện tại và phỏng đoán tương lai, mặc dù điều đó là hết sức cần thiết và hữu ích. *Khủng hoảng là một thời điểm quan trọng trong tiến trình phát triển, là điểm nút làm bộc lộ những mâu thuẫn hoặc mất cân bằng của một hệ thống nhất định do sự tác động của những yếu tố nội tại cũng như bên ngoài quy định sự phát triển của hệ thống đó. Mức độ và hình thái biểu hiện của khủng hoảng là hết sức khác nhau, mọi sự khái*

quát đều có thể làm lu mờ đi những sự thật được che giấu sau các hiện tượng hoặc không thấy được con đường tiến triển tiếp theo của sự vật với tất cả những mâu thuẫn vốn có của nó.

Với một đối tượng nghiên cứu phức tạp và đa dạng có liên quan đến toàn bộ sự tiến triển của chủ nghĩa tư bản như vậy, chúng tôi buộc phải hạn chế phạm vi nghiên cứu nhằm vào một số mục tiêu cụ thể là:

(1) Xem xét những hình thái biểu hiện chủ yếu của khủng hoảng kinh tế trong chủ nghĩa tư bản và những biểu hiện mới của chúng trong những thập kỷ gần đây.

(2) Phân tích một số cuộc khủng hoảng điển hình trong thập kỷ 90, biểu hiện và trạng thái khủng hoảng ở những trung tâm lớn của chủ nghĩa tư bản.

(3) Phân tích tác động của các cuộc khủng hoảng đối với sự phát triển của chủ nghĩa tư bản, những giải pháp khắc phục khủng hoảng và ý nghĩa của chúng đối với Việt Nam.

Phương pháp tiếp cận trong nghiên cứu là cực kỳ quan trọng, nhất là đối với một đối tượng nghiên cứu phức tạp như khủng hoảng của chủ nghĩa tư bản hiện đại. Theo cách tiếp cận các hình thái kinh tế xã hội, chúng ta có thể nhìn nhận và phân tích khủng hoảng

của chủ nghĩa tư bản như một điểm ngoặt trong lịch sử phát triển, thông qua đó, hệ thống này đang được thay thế bằng một hệ thống khác có khả năng làm mất đi những mâu thuẫn bản chất của CNTB và tạo ra một trạng thái cân bằng mới. Song, nếu xem khủng hoảng như một hiện tượng bình thường gắn với sự phát triển của bất kỳ sự vật nào thì phân tích khủng hoảng là nhằm chỉ ra những mất cân bằng hiện tại và khả năng thích ứng tiếp theo.

Dựa trên phương pháp luận mácxít, chúng tôi xem sự phát triển của chủ nghĩa tư bản như một quá trình lịch sử tự nhiên với vô vàn các biến cố trong quá trình phát triển và mỗi một lần như vậy thì chủ nghĩa tư bản lại buộc phải thay đổi để thích ứng với những điều kiện mới. Đồng thời chúng tôi cũng xem xét chủ nghĩa tư bản trong tính hệ thống của nó, một hệ thống đã phát triển trên quy mô toàn cầu, và do đó, không chỉ xem xét khủng hoảng của chủ nghĩa tư bản trong một nước cụ thể, một lĩnh vực cụ thể. Có thể ở chỗ này, lĩnh vực này, khủng hoảng là rất trầm trọng, nhưng ở nước khác, lĩnh vực khác thì mức độ thấp hơn hoặc chưa có dấu hiệu khủng hoảng. Điều này cũng đòi hỏi phải có cách tiếp cận mang tính đặc thù, đặc biệt khi phân tích khủng hoảng ở một nước hoặc một khu vực. Chẳng hạn, cuộc khủng hoảng ở châu Á, phải chăng là cuộc khủng hoảng

của một thứ chủ nghĩa tư bản móc ngoặc, là cái đặc trưng cho khu vực này. Hoặc những vấn đề của chủ nghĩa tư bản châu Âu phải chăng có liên quan nhiều đến chủ nghĩa tư bản phúc lợi đã từng thịnh hành ở đây. Còn sự suy thoái của Nhật Bản phải chăng là mô hình mà nó từng theo đuổi nay đã cạn kiệt nguồn động lực vốn đã đẩy đất nước này vượt lên với tốc độ thần kỳ sau chiến tranh. Và, đây chưa phải là điều cuối cùng, chúng tôi xem xét và phân tích khủng hoảng không chỉ như những cái gắn với chủ nghĩa tư bản như một sự đối lập với các hình thái xã hội khác, mà còn nhìn nhận từ những vấn đề chung của thế giới, những vấn đề mà bất cứ nước nào cũng phải đối mặt. Chính điều này sẽ làm cho việc nghiên cứu khủng hoảng của CNTB có một ý nghĩa thực tiễn hơn, nghĩa là liệu chúng ta có thể học được gì từ những kinh nghiệm vượt qua và ngăn ngừa khủng hoảng, đặc biệt đối với các cuộc khủng hoảng gắn liền với kinh tế thị trường và những vấn đề chung mang tính toàn cầu.

Do hạn chế về khả năng tiếp cận thực tế, những phân tích của chúng tôi chủ yếu dựa trên những tài liệu sẵn có từ các học giả và các tổ chức quốc tế. Các số liệu và sự kiện được chúng tôi cập nhật ở mức độ có thể, tuy nhiên điều mà chúng tôi quan tâm nhiều hơn là đặc điểm và xu hướng của những vấn đề được nêu ra.

Từ cách đặt vấn đề về sự cần thiết, mục đích và phương pháp nghiên cứu như trên, nội dung nghiên cứu trong cuốn sách này gồm 4 phần:

Phần I. Nghiên cứu tổng quan các quan điểm và cách tiếp cận nghiên cứu khủng hoảng của chủ nghĩa tư bản hiện đại. Mục đích của phần này là lược khảo những nghiên cứu chính hiện đã có về chủ đề này, đi đến xác định các quan điểm và cách tiếp cận nghiên cứu riêng. Đây cũng có thể coi là cơ sở lý luận và phương pháp luận của việc triển khai các phân tích tiếp theo. Phạm vi tổng quan tư liệu là khá rộng: từ các quan điểm của các nhà kinh điển mácxít đến sự tiến triển các quan điểm này trong các tài liệu mácxít hiện đại. Đồng thời chúng tôi cũng lược khảo các nghiên cứu của các học giả phương Tây về chủ đề này nhằm tìm kiếm những hạt nhân khoa học hợp lý trong các nghiên cứu đó. Rõ ràng là, những nghiên cứu mà chúng tôi lược khảo đã phản ánh tiến trình thực tế của sự phát triển chủ nghĩa tư bản trong hơn một thế kỷ qua. Những nghiên cứu này, do đó cũng phản ánh những hình thái biểu hiện của khủng hoảng trong chủ nghĩa tư bản, những giải pháp và điều chỉnh của chủ nghĩa tư bản nhằm vượt qua các cuộc khủng hoảng đó. Mặc dù vậy, vì nghiên cứu về cùng một đối tượng là hình thái kinh tế tư bản chủ nghĩa, các nghiên cứu này sẽ ít nhiều đề cập

đến căn nguyên của các cuộc khủng hoảng, giới hạn lịch sử của chủ nghĩa tư bản trong việc khắc phục khủng hoảng bắt nguồn từ bản chất của nó. Phần nghiên cứu này của chúng tôi như vậy là nhằm giải đáp một phần của đề tài, phần *bàn về khủng hoảng của chủ nghĩa tư bản hiện đại*, nghĩa là một số khía cạnh lý luận về khủng hoảng. Từ sự khảo cứu các quan điểm nghiên cứu đã có, chúng tôi xác định các quan điểm tiếp cận cụ thể của mình. Các quan điểm này đương nhiên là dựa trên phương pháp luận mácxít nhưng được cụ thể hoá nhằm vào một đối tượng nghiên cứu cụ thể. Điều này sẽ giúp cho việc triển khai phân tích các vấn đề nêu ra không quá chung chung mà được đặt trong những giới hạn nhất định, nghĩa là chúng tôi không có kỳ vọng nghiên cứu một cách toàn diện và đầy đủ về khủng hoảng của chủ nghĩa tư bản hiện đại mà chỉ một số khía cạnh chủ yếu cũng như những biểu hiện điển hình của khủng hoảng trong thập kỷ cuối của thế kỷ XX.

Phần II. Nghiên cứu những hình thái và lĩnh vực biểu hiện chủ yếu khủng hoảng kinh tế của chủ nghĩa tư bản hiện đại. Những hình thái này đương nhiên là đã được đề cập đến trong các nghiên cứu về khủng hoảng, song ở đây chúng tôi phân tích nội dung cụ thể và những biểu hiện mới của chúng. Hình thái "kinh điển" nhất của khủng hoảng trong chủ nghĩa tư bản là khủng

hoảng chu kỳ. Điều quan tâm của chúng tôi ở đây là những đặc điểm mới trong khủng hoảng chu kỳ và những yếu tố nào đã dẫn đến những biến thái của các chu kỳ trong chủ nghĩa tư bản và các giải pháp chống khủng hoảng chu kỳ. Một hình thái khác của khủng hoảng là khủng hoảng cơ cấu, nghĩa là những cuộc khủng hoảng có căn nguyên sâu xa trong bản thân hệ thống, chúng tồn tại dài hơn khủng hoảng chu kỳ và đòi hỏi các giải pháp mang tính dài hạn hơn. Biểu hiện điển hình của khủng hoảng mang tính cơ cấu trong chủ nghĩa tư bản là sự bất ổn của các quan hệ tài chính - tiền tệ, khủng hoảng môi trường, thất nghiệp và tình trạng nghèo khổ, đó là những căn bệnh đồng hành trong quá trình phát triển của chủ nghĩa tư bản. Tuy nhiên ở đây chúng tôi cũng chỉ lựa chọn một số khía cạnh để phân tích và cố gắng chỉ ra mối liên quan của những vấn đề này ở các nước đang phát triển với sự phát triển của chủ nghĩa tư bản thế giới nói chung. Chẳng hạn cuộc khủng hoảng về nợ của các nước đang phát triển được xem xét như biểu hiện của khủng hoảng trong quan hệ tài chính toàn cầu, hoặc khủng hoảng môi trường được phân tích gắn với căn nguyên của quá trình phát triển công nghiệp ở các nước phát triển. Do chủ nghĩa tư bản hiện đại trong những thập kỷ cuối của thế kỷ XX mang tính chất toàn cầu hoá ngày một cao nên

chúng tôi đã dành một chương trong phần này để phân khủng hoảng của hệ thống tài chính toàn cầu.

Phần III. Phân tích những cuộc khủng hoảng điển hình trong thập kỷ 90. Mục đích của phần này không phải là đưa ra một biên niên sử của khủng hoảng trong một thập kỷ mà chỉ lựa chọn những trường hợp điển hình. Trong thập kỷ này, đã có một loạt cuộc khủng hoảng nổ ra ở khu vực ngoại vi của chủ nghĩa tư bản như cuộc khủng hoảng tài chính Mêhicô 1994, ở Thổ Nhĩ Kỳ 1999, nhưng có lẽ trường hợp điển hình nhất cần được phân tích là cuộc khủng hoảng tài chính tiền tệ ở một số nước châu Á 1997 - 1998. Điều này không chỉ vì những căn nguyên chung của chủ nghĩa tư bản toàn cầu mà còn vì một lẽ khác liên quan đến một dạng phát triển của chủ nghĩa tư bản ở các nước đang phát triển châu Á. Tiếp đó chúng tôi phân tích những biểu hiện khủng hoảng ở chính ba trung tâm lớn của chủ nghĩa tư bản là Mỹ, Tây Âu và Nhật Bản. Tuy nhiên, mức độ, những biểu hiện khủng hoảng ở ba nơi này trong thập kỷ 90 là hết sức khác nhau. Trong khi suy thoái kinh tế kéo dài ở Nhật Bản trong suốt thập kỷ là một bằng chứng hiển nhiên về trạng thái khủng hoảng của chủ nghĩa tư bản tại đây thì ở châu Âu những dấu hiệu này khó nhận thấy hơn, còn ở Mỹ thì một thập kỷ tăng trưởng liên tục đã tạo cảm giác không có khủng

hoảng. Vì vậy, chúng tôi đã dành những chương riêng biệt để tìm hiểu cả về kinh tế chính trị và xã hội của chủ nghĩa tư bản ở ba trung tâm. Sự phân tích riêng biệt như vậy vừa nhằm nhìn nhận trạng thái và những đặc điểm của khủng hoảng ở những trường hợp cụ thể lại vừa có thể cho phép tìm ra những cái chung của chúng. Chương cuối cùng của phần này phân tích những ảnh hưởng toàn cầu của suy giảm kinh tế Mỹ, Nhật Bản như là một sự bổ sung và cập nhật về khủng hoảng kinh tế của chủ nghĩa tư bản trong bước chuyển giao thiên niên kỷ.

Phần IV. Dành cho những đánh giá chung và kết luận. Từ những nghiên cứu ở các chương trước, phần này khái quát những căn nguyên chủ yếu của các cuộc khủng hoảng hiện nay, phân tích tác động của các cuộc khủng hoảng đến sự phát triển của chủ nghĩa tư bản và những hàm ý cho Việt Nam. Những đánh giá cả mặt tiêu cực và mặt tích cực của khủng hoảng đối với sự phát triển của CNTB cho phép nhìn nhận triển vọng của nó. Những hàm ý cho Việt Nam được đề cập một cách thực tế hơn, nghĩa là những bài học về ngăn ngừa khả năng khủng hoảng trong quá trình phát triển.

Cuốn sách này là kết quả nghiên cứu của một tập thể tác giả và một số phần riêng rẽ đã được công bố dưới các

hình thức khác nhau. Chúng tôi xin bày tỏ lời cảm ơn chân thành đối với những tác giả của các tài liệu mà tập thể tác giả đã sử dụng trọng khi biên soạn, cảm ơn tất cả những ai đã trực tiếp hoặc gián tiếp góp phần vào việc biên soạn và xuất bản cuốn sách này.

